

FUND OG FORSKNING

BIND 59

2020

DET KGL. BIBLIOTEK

FUND OG FORSKNING

Bind 59

2020

FUND OG FORSKNING

I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS

SAMLINGER

Bind 59

2020

With summaries

KØBENHAVN 2020

UDGIVET AF DET KGL. BIBLIOTEK

Om billedet på smudsomslaget:
Illustration fra udgivelsen *Nye Billed- og Læsebog for Børn*, 1808, af C.C. Boeck, se side 102

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik 3.s bibliotek.

Om titelvignetten se side 35

© Forfatterne og Det Kgl. Bibliotek

Redaktion:
Claus Røllum-Larsen

Artikler i *Fund og Forskning* gennemgår 'double blinded peer-review' for at kunne antages. Undtaget fra denne norm er dog i dette nummer artiklerne under 'Fund'.

Grafisk tilrettelæggelse: Strandbygaard A/S

ISSN 0069-9896

TYPHONEN OG HELIOS

Et brev til Ivan Stchelkunoff

Supplement til Carl Nielsen Brevudgaven

AF

BO ALKJÆR

Brevet fra Anne Marie Carl-Nielsen, som publiceres her, hører til en donation, som Det Kgl. Bibliotek modtog efter afslutningen af *Carl Nielsen Brevudgaven* i 2014. Nedenfor følger oplysninger om brevets proveniens og modtagerens relation til ægteparret Anne Marie og Carl Nielsen.¹

Nauheim Bismarksstrasse 4 d 14/4 1926

Kjære Her Stchelkunoff.

Det har gjort os meget ondt at høre at Deres Kone har været så syg. Hvor er det dog godt at det gik til den rigtige Side! og at De igjen har Deres søde gode Kone rask igjen. –

Min Mand har også været meget syg; det var et Hjærtetilfælde foranlediget af Overanstrengelse. Han havde dirigeret forskjellige Steder i Udlandet og påtog sig så to forserede Turnéer i Provindsen, dertil havde han arbejdet med Kompositioner og andre Ting. Nu er vi i Nauheim for at gennemgå en Kur og tage Bade, og det går helt godt nu.

De må meget undskylde at Deres Brev har ligget ubesvaret, jeg har først fået det at læse hernede og prøver nu at give de Oplysninger De ønsker. –

Min Mand var i Athen 1903 fra Midten af Februar til Midten af Juni. Helios Ouverturen er Komponeret i dette Tidspunkt jeg mener det var i April {Carl husker det ikke rigtigt mere} og Begyn-

¹ For realkommentarer til de i brevet omhandlede forhold henvises til *Carl Nielsen Brevudgaven*, bd. 1-12: 1886-1931. Redaktion, indledninger og noter: John Fellow, 2005-2015, e-bogudgave 2016. Anne Christiansen: *Anne Marie Carl-Nielsen født Brodersen*. Odense Bys Museer 2013, s. 144-158. Knud Ketting: Helios og Typhonen. Om Carl Niensens og Anne Marie Carl-Niensen's ophold i Athen 1903. *Fund og Forskning*, 40, 2001, s. 167-198.

Ill. 1: Det gådefulde væsen blev udstillet på Den frie Udstilling i 1906 med titlen "Typhonen". Købt af Brygger Carl Jacobsen blev værket og de øvrige kopier fra Akropolis skænket til Den Kgl. Afstøbningssamling. Foto: Bo Alkjær, 2020.

delsen af Maj. – Carl har ikke noget imod at De fortæller at det er Grækenlands Sol der har inspireret ham til at skrive Overturen.

Mit første Ophold i Athen var 1903 fra Midten af Januar til Midten af Juni. Mit andet Ophold var 1904 fra November til 1905 i Juni. – med en Afbrydelse af en Måned, hvor jeg var rejst bort.

1903 i Midten af Februar begyndte jeg at Kopiere et Hoved af Thyphonen;² siden bestemte jeg mig til at Kopiere det Hele for at bevare en Gjengivelse af Thyphonen med Farverne som de endnu på dette Tidspunkt var bevarede. – På Grund af Farverne kunde denne Figur ikke afstøbes. – I Slutningen af April eller Begyndelsen af Maj (Data kan jeg når jeg taler med Ove Jørgensen rimeligvis opgive) fik jeg af Direktionen "Kavadias" Tilladelse til at skille Figuren ad og samle den således som den efter min Over-

² I enkelte andre breve samme fejlagtige stavning med Th, ellers *Typhon/Typhonen*. CN skriver *Thyphon/Thyphonen*, en enkelt gang Tyfon. Bemærk at navneregister til Brevudgangen kun anfører to henvisninger til figuren under *Tyfon*.

bevisning burde samles. Med et Par medhjælpere, Gipsere, gik jeg så i Gang med det, og arbejdede i 3-4 Dage med Figuren. – Da der var Mellemrum mellem Brudfladerne var det ret vanskeligt at få en fin Samling, og nøjagtig rigtig, endelig lykkedes det at få den rigtige Linie i Hovederne, som svarer til den skrå Gavllinie (Thyphonen er jo en Gavlgruppefigur) og at få Halsmuskulaturen til at passe nøjagtig sammen. Det var Thyphons bagerste Hoved "Blåskæg" Dette {Hoved} der mentes {muligvis} ikke {at} høre til på Figuren; men som jeg ved indgående Studium ved Kopieringen kunde bevise hørte til Thyphonen, og som jeg anbragte på sin Plads; ligeledes forandrede jeg højre Arms og højre Hånds Stilling. Da jeg var færdig og også havde forandret Kæberne på det lille berømte Slangehoved og det efter min Overbevisning var rigtigt, (Det er i øvrigt {nu} af alle Archæologer bleven anerkendt som rigtigt, gik jeg op til Kavadias, og bad Directionen modtage mit og mine Medhjælperes Arbejde som en Cadeau til Museet, fordi jeg arbejdede der med min Kopi. Kavadias modtog mine Rettelser og Omsætninger med Tak.

Jeg blev ikke færdig men måtte opmagasinere min Kopi og blev da jeg kom hjem opholdt med Arbejder. Portene til Ribe Domkirke. – (Tre Bronceporte)

Så kom jeg igjen til Athen i November 1904 og gjorde min Kopi færdig. Jeg modellerede så også Kopier af det lille berømte Slangehoved og af det store Tyrehoved og det mindre Tyrehoved med Løvepatterne; Gjorde så Farverekonstruktionen af disse Ting, altså med de oprindelige stærke Farver udførte med de samme Stoffer som oldtidens Kunstnere havde anvendt, og udstillede disse Arbejder i Solen på Akropolis med Porussten som Baggrund. Jeg indbød den engelske tyske franske amerikanske Skole til at se disse og disse Rekonstruktioner blev anerkendte som rigtige og findes nu i Dresdenerer Museet Erlangen og i Leipzig under (~~Studnitzka~~) {Prof.} Studniczka, berømt Archæolog.

Så nu har jeg vist fortalt nok om dette. Tak for Meddelelse om Deres Børn det var så morsomt at høre. Tænk at de er så langt ude i Verden de to.

Det var morsomt snart at mødes igjen og opfriske gamle Minder. Kan De huske da de og min Mand læssede Marmorblokke på Skibet?³ Hvor var De og Deres Kone søde mod os og især mod mig

³ Denne begivenhed er ikke nævnt i de hidtil kendte kilder.

Ill. 2: Ivan Stchelkunoff som russisk statskirkepræst. (Fra 50 Aar under gyldne Kupler).

som var så længe i Athen. Fru Kinch rejser til Paris i Foråret og bliver borte hele Sommeren. Mange hjertelige Hilsener til Dem og Deres Kone fra Carl og Deres

Anne Marie Carl Nielsen

I Håndskriftsamlingen findes brevet under Acc. 2015/4: Ivan Stchelkunoff: Breve, manuskripter, avisudklip og båndoptagelser. Materialet er samlet af fhv. lektor ved Sorø Akademis Skole Jan Wiuf. Som gammel gymnasieelev af adjunkt Stchelkunoff på Rønne Statsskole bevarede Jan Wiuf forbindelsen og modtog gennem årene lærd studievejledning i slaviske sprog- og kirkehistorie.⁴ Allerede i 1988 var Stchelkunoff-samlingen aftalt til senere aflevering i forbindelse med Jan Wiufs store donation af Vilh. Grønbech-arkivalier, således som det fremgår af en notits i tidskriftet *Magasin*.⁵

Ivan Stchelkunoff blev født i København i 1870 af russiske forældre. Faderen var kantor ved den russiske gesandtskabskirke i Laksegade, senere i Store Kongensgade. Der blev kun talt russisk i hjemmet, og sønnen hjalp til ved de kirkelige handlinger, men hans skolegang og uddannelse blev dansk. Han blev student fra Metropolitanskolen og på universitetet studerede han latin og græsk hos filologerne Siesbye og Gertz og blev cand.mag. i disse fag og engelsk i 1894. Han havde helst ønsket at undervise i sine sprogfag på et gymnasium i Rusland, men ved faderens død i 1891 måtte han overtage kantorembetet i den nye Alexander Nevskij Kirke i Bredgade. I 1896 giftede han sig med Ida Andrea Nielsen, kaldet Vera.⁶ Efter et par år med teologisk og liturgisk uddannelse i Skt. Petersborg kom han tilbage til en stilling som diakon i København. Herfra kom Stchelkunoff i 1901 til Athen, hvor han indtil 1911 virkede som diakon ved den russiske ortodokse kirke.

Blandt de danske, som Anne Marie og Carl Nielsen traf i Athen under opholdene i 1903-1905, var også ægteparret Stchelkunoff. Der findes et par breve fra dem i *Carl Nielsen Brevudgaven*. Det første fra Ivan Stchelkunoff er en julehilsen til Carl Nielsen (19.12.1904; 2: 396) med genkaldelse af fornøjeligt samvær året før; det andet et kondolencebrev fra Vera og Ivan Stchelkunoff ved Carl Niensens død (3.10.1931; 11:

⁴ Jan Wiuf, f. Nielsen (1917-2014), mag.art. i religionshistorie 1944. Artikler om Stchelkunoff: *Jul paa Bornholm* 1959, s. 24-26 og 1966, s. 29-30.

⁵ *Magasin* fra Det kongelige Bibliotek 3. årg., nr. 3, 1988, s. 38f. AMCN-brevet er ikke nævnt.

⁶ Efter vielse og konversion med patronymikon: Vera Nikolajevna Stchelkunoff (1873-1932).

Vauchien Bismarckstrasse 4 d. 04/14 1892

Kære Kone Stechel Runoff.

Du har gjort os meget ondt at høre at Dens Kone har været
 så syg. Hvor er det dog godt at det går til den rigtige Side!
 og at De igjen har Dens søde gode Kone væk igjen. —

Min hustru har også været meget syg; det var et Hvirveltilfælde
 foranlediget af Brændstregelse. Man havde divergent forskjellige
 Steder i Udlandet og påtag sig så to forskellige Ture i
 Provinsen, dertil havde man arbejdet med Kompositioner
 og andre Ting. Nu er vi i Vauchien for at gjennemgå os her
 og tage Bade, og det går helt godt nu.

De med meget undskyldelse at Dens Brev har ligget
 ubesvaret, jeg har først fået det at læse her inde og prøver
 nu at give de Oplysninger De ønsker. —

Min Mand var i Athen 1903 fra Midten af Februar til
 Midten af Juni. Nilsos Overtælling er komponeret
 i dette Tidspunkt ^{Carl husker det ikke rigtig mere} og var i April af Teggenheden
 af høj. — Carl har i alle Noget i mæd at De fortæller
 at det er Grækenlands Tale der har inspireret ham
 til at skrive Overtællingen. —

Ill. 3 og 4: Første og sidste side af Anne Marie Carl-Nielsens brev på 4 sider. (Det Kgl. Bibliotek).

alle berømt Længsel og af det store Typhoved
 og det mindre Typhoved med Løvepatterne;
 Gjorde så Taverekonstruktion af disse Ting,
 altså med de oprindelige stærke Taver medførte
 med de samme støffer som oldtidens Kunstnere havde
 anvendt, og udstillede disse Arbejder i Salon på
 Akropolis med Parossten som Baggrund. Jeg indbød
 den engelske tykke franske amerikanske Skole
 til at se disse og disse Rekonstruktioner blev anerkendte
 som rigtige og findes nu i Dresden Museum forlængst
 og i Leipzig under ~~(Studiet)~~ ^{Studiet} - Studier og Reberindhold
 Så nu har jeg vist fortalt nok om dette. Tak for Modellen
 se om Deres Børn end var så morsomt at høre. Tak for
 de er så længe ude i Vindur de to.

Det var morsomt snart at mødes igen og afprøve
 gamle hunder. Kan De huske da de og min hustru besøgte
 hærmerbladet på Skibet. Hvor var De og Deres Kone
 søde med os og i den med mig som var så længe
 i Athen. Fra Kinds rejser til Paris i Foråret og bliver
 borte hele Sommeren. Mange lykønskninger
 til Dem og Deres Kone fra Carl og Deres

Anne Marie Carl-Nielsen

816). Desuden omtales de flere gange i Anne Maries breve hjem til Carl Nielsen i årene 1904-05.⁷

Et brev fra 1917 vidner om bekendtskabets fortsættelse: "... så samlede jeg nogle som jeg gjerne længe har villet se..." Det var blandt andet vennekredsen fra Athen-tiden Helvig og K.F. Kinch, Vera og Ivan Stchelkunoff og filologen Ove Jørgensen.⁸

Stchelkunoff var i 1911 vendt tilbage til København, nu som præst ved den russiske kirke, men efter Oktoberrevolutionen i 1917 opstod der problemer i den københavnske menighed som følge af interne stridigheder i moderkirken efter sovjetregeringens dekret om adskillelse af stat og kirke.

Man kunne i *Nationaltidende* den 1. juni 1918 læse, at præsten den følgende formiddag i Alexander Nevskij Kirken ville oplæse et såkaldt anatema. Næste dag gengav *Politiken* et telegram fra Stchelkunoff:

Hr. Redaktør! Paa Vej til Horserødlejren beder jeg dementere Nationaltidendes Aftenmeddelelse, at jeg skulde være saa taabelig og middelalderlig i den russiske Kirke i Kjøbenhavn at ville oplæse en Forbandelse over Bolschevikerne, et Dokument, hvis Eksistens jeg for øvrigt betvivler. Ærbødigst I. Stchelkunoff.⁹

Denne stejle holdning fik konsekvenser. Ved dødsmissen i Nevskijkirken over den myrdede zar Nikolaj II i august 1918 var pastor Stchelkunoff erstattet af en indkaldt russisk præst fra legationen i Stockholm.

Situationen får en oplysende illustration i et brev fra Anne Marie Carl-Nielsen til datteren Irmelin: "... Idag har jeg haft en Visit af den rusiske Præstefrue. [...] Jeg læste i Avisen at de vilde leje deres Lejlighed ud, og tænkte så at det vist var en hård Tid for dem, Du ved at de har været meget søde mod mig da jeg var i Grækenland. Jeg gik så op til dem og traf dem begge blege og modfaldne han havde fra Maj ikke fået Gage og alt så sort ud." Det fremgår videre af samme brev, at Fru Carl-Nielsen har bidraget med råd og opmuntring: "... I Dag har hun været her for at fortælle mig at hendes Mand havde været hos Edvard Brandes, hvilket jeg havde rådet ham til. Han havde sagt at det var en glimrende Ide og talt indgaaende med ham om Enkelthederne og Fru Stchelkonof gjentog at det at jeg kom i det Øjeblik havde givet en hel

⁷ 22.11.1904 2:369; 15.12.1904 2:391; 19.12.1904 2:395; 30.12.1904 2:403; 3.5.1905 2:472.

⁸ AMCN til CN: 25.5.1917 5:505.

⁹ *Politiken* 2.6.1918. *Nationaltidende* 1.6.1918. Stchelkunoff fungerede som præst og tolk for de russiske krigsfanger, der var interneret i Horserødlejren.

Vending for dem; er det ikke mærkeligt at man kan komme til at gjøre lidt Gavn så uventet og trøstende at man kan det.” (22.8.1918. 6:102)

Det er uklart, hvilken rolle daværende finansminister Edv. Brandes skulle have spillet, men allerede 1. september rejste Ivan Stchelkunoff til Petrograd som medarbejder i Røde Kors' danske Ruslandsmission.¹⁰

Ivan Stchelkunoffs interessante og underholdende erindringer udkom i 1926. Her fortæller han, hvordan han trods mistænkeliggørelse fra både de røde og hvide under den kaotiske borgerkrig 1918-19 lykkedes at få udrejsetilladelse og vende hjem til familien i København. Nu kunne han, befriet for kirkens bånd, opfylde sin ungdoms drøm ved at genoptage lærergerningen. Han fik en stilling som adjunkt ved Rønne Statsskole (1920-1940) og boede på Bornholm til sin død i Nexø som 96-årig i 1966.¹¹

Anne Marie Carl-Nielsens brev fra april 1926 besvarer spørgsmål, som Stchelkunoff havde stillet til brug for erindringernes afsnit om årene i Athen, hvor han skriver om flere danske bekendte:

Samtidig [...] var der til Athen kommet to andre betydelige Mennesker, Billedhuggerinden Fru *Anne Marie Carl Nielsen*, der kom i Januar, og hendes Mand, Komponisten *Carl Nielsen*, der kom en Maaned efter. Jeg anser det for en Lykke, at det blev mig forundt paa nært Hold at iagttage et Stadium i Udviklingen af disse to vidunderlige Menneskers Berømmelse. For Kortheds Skyld skal jeg her sammenfatte Fru Carl Nielsens to Ophold i Athen (1903 og 1904-05) under eet.¹²

Herefter følger svarbrevets oplysninger om arbejdet med skulpturkopien, delvis ordret gengivet over et par sider, hvorpå en lille episode afrunder billedet af den handlekraftige billedhugger:

¹⁰ Formentlig har AMCN's besøg og samtaler, som kommentaren i *Brevudgaven* formoder, også opmuntret Stchelkunoff til at skrive erindringer. Ivan Stchelkunoff: *50 Aar under gyldne Kupler. Danmark – Grækenland – Rusland*, 1926. “For at hjælpe mig havde gode Venner i København skaffet mig en Stilling i det danske Røde Kors derovre.” (s. 287)

¹¹ *Bornholmeren* 15.4.1966. Vera døde i 1932. Stchelkunoff giftede sig anden gang med Elsa Gronemann. Han udarbejdede en dansk-russisk ordbog, der udkom i 1949. Om lærebøger, oversættelser m.m. se *Jul paa Bornholm* (jf. note 4).

¹² Ivan Stchelkunoff: *50 Aar under gyldne Kupler. Danmark – Grækenland – Rusland*, 1926, s. 157-159.

En Dag fandt Fru Carl Nielsen en levende Kattekilling i en Rendesten; den var kastet ud for at dø langsomt; Fruen bragte den ind til en Bager og betalte et Forskud paa dens Forplejning. Næste Dag laa Killingen igen i Rendestenen; Bageren fik den igen og et nyt Beløb til Mælk; men et Par Dage efter laa den der atter. Af Barmhjertighed skød Fru C. N. den med sin Revolver. Det var det værste, hun kunde gøre, i Grækernes Øjne; det vakte stor Opstandelse i hele Kvarteret, at en Kvinde havde brugt Revolver og tilmed dræbt et Dyr. En Gendarm blev tilkaldt, som, ledsaget af en Skare nysgerrige, fulgte efter Fruen paa en saa generende Maade, at hun maatte tage en Vogn og køre til det Danske Konsulat. Enden paa Historien blev, at den danske Kunstnerinde fik tilsendt et Diplom som Æresmedlem af den græske Forening til Dyrenes Beskyttelse. Med mit Kendskab til græsk Dyrplageri er jeg overbevist om, at Foreningen fra den Dag havde hele to Medlemmer, nemlig Formanden og Fru Carl Nielsen.¹³

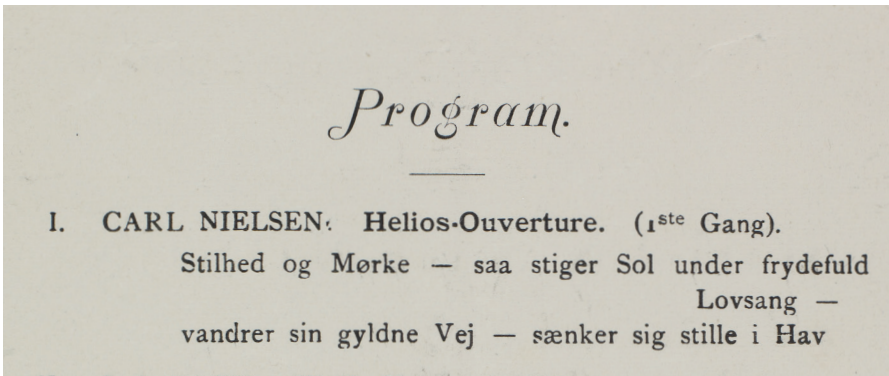
Og med brevets tilladelse til at nævne Carl Nielsens inspiration slutter den korte omtale af komponisten således:

Ogsaa han maa have haft store indre Oplevelser paa Akropolis; Grækenlands Sol har vel gydt hemmelige Kræfter i hans Sjæl; det var vel den, der inspirerede ham, da han netop i det Foraar skabte sin Helios-Ouverture.

Fremkomsten af Anne Marie Carl-Nielsens egenhændige brev bidrager måske ikke i dag med egentlig nyt vedrørende skulpturkopieringen og dateringen af kompositionen, efter at breve og dagbøger er blevet tilgængelige, men hendes sammenhængende redegørelse og den lille hilsen fra Carl Nielsen giver Stchelkunoffs erindringer en særlig autenticitet, og oplysningen om Helios-inspirationen på Akropolis var måske en nyhed i 1926 for koncertpublikum og anmeldere, der siden uropførelsen i 1903 havde opfattet "Helios Ouverturen" som en moderne, verdslig "I Østen stiger Solen op."¹⁴

¹³ *Brevudgaven* citerer teksten, der giver forklaringen på AMCNs kladde til takkebrev for æresmedlemskabet af den græske Forening for Dyrenes Beskyttelse, 4.2.1905; 2: 423.

¹⁴ Første officielle omtale af græsk inspiration synes at være Göteborgs Symfoniorkesters program for 12.2. 1930. *Carl Nielsen til sin Samtid* ved John Fellow, 1999, s. 861.

Ill. 5: Stilhed og Mørke – saa stiger Sol under frydefuld Lovsang – vandrer sin gyldne Vej – sænker sig stille i Hav. Carl Nielsens motto. Detalje fra programmet for Det Kgl. Kapels Symfonikoncert 8. oktober 1903. (Det Kgl. Bibliotek).

Carl Nielsens “Helios Ouverture” og Anne Marie Carl-Nielsens “Typhon” er to værker, hvis tilblivelseshistorie i Nielsen-biografierne flettes sammen med ægteparrets ophold i Athen i 1903 og gnidningerne i ægteskabet, da Anne Marie i 1904 og 1905 insisterede på, at hendes arbejde på Akropolismuseet gik forud for mand og børn.¹⁵ Besvarelsen af Stchelkunoffs brev i 1926 under kuropholdet i Bad Nauheim efter restituering af helbred og ægteskab har sikkert givet de to kunstnere lejlighed til at dvæle lidt ved de fælles minder om de første kreative måneder under Grækenlands sol.

¹⁵ F.eks. Jørgen I. Jensen: *Carl Nielsen Danskeren*. Musikbiografi, 1991, s. 170 ff. Steen Chr. Steensen. *Musik er liv*. En biografi om Carl Nielsen, 1999, s. 130-145. Lotte Andersen, Amalie Kestler: *Carl & Marie – i kunst og kærlighed*, 2018.

